

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Yayın Nu: 23

REPUBLIC OF TURKEY
PRIME MINISTRY
GENERAL DIRECTORATE OF
STATE ARCHIVES
Publication No: 23

الجمهورية التركية
الإدارة العامة لأرشيف الدولة
التابع لرئاسة الوزراء
رقم النشر : ٢٣

ULUSLARARASI TÜRK
ARŞİVLERİ SEMPOZYUMU
17-19 Kasım 2005, İstanbul

INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON TURKISH ARCHIVES
17-19 November 2005, Istanbul

الندوة الدولية للأرشيف التركي
١٧-١٩ تشرين الثاني / أكتوبر ٢٠٠٥ استانبول

Ankara - 2006

**ULUSLARARASI TÜRK ARŞİVLERİ
SEMPOZYUMU**

17-19 Kasım 2005, İstanbul
Grand Cevahir Otel, Şişli/İstanbul

Proje Yöneticisi

Doç. Dr. Yusuf SARINAY
Devlet Arşivleri Genel Müdürü

Yayın Komisyonu Başkanı

Doç. Dr. Mustafa BUDAK
Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı

Yayın Komisyonu

Necla BÜYÜKKIRCALI
İsmet EREK
Adem GÜNAYDIN
Beyhan HACİÖMEROĞLU
Durmuş KANDIRA
Mehmet KARABULUT
Mustafa STİTİ

Editör : Nuran KOLTUK

Sayfa Düzeni : Yakup YILDIRIM

Kapak : Rifat VAROL

Baskı : Başbakanlık Basımevi

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
TURKISH ARCHIVES**

November 17-19, 2005, Istanbul
Grand Cevahir Hotel Şişli/Istanbul

Project Director

Assoc. Prof. Yusuf SARINAY
General Director of State Archives

Manager of Publication Commission

Assoc. Prof. Mustafa BUDAK
Deputy Director General of State Archives

Publication Commission

Necla BÜYÜKKIRCALI
İsmet EREK
Adem GÜNAYDIN
Beyhan HACİÖMEROĞLU
Durmuş KANDIRA
Mehmet KARABULUT
Mustafa STİTİ

Editor : Nuran KOLTUK

Page Layout : Yakup YILDIRIM

Cover : Rifat VAROL

الندوة الدولية للأرشيف التركي
١٧-١٩ تشرين الثاني / أكتوبر ٢٠٠٥ استانبول
نزل كرانج جواهر، شيشلي، استانبول

مدير المشروع:

الأستاذ المشارك يوسف صارن أي \ المدير العام للأرشيف التركي

رئيس اللجنة

الأستاذ المشارك مصطفى بوداق \ مساعد المدير العام لأرشيف الدولة

هيئة النشر:

نجلاء بيوك كرجالي عصمت إرك
أدم كون آیدن بايهان حاجي عمر أوغلي
دورمش قندره محمد قره بولوط
مصطفى الستيتي

الإشراف : نوران كولتوك

ترتيب الصفحات : يعقوب يلدرم

الغلاف : رفعت فارول

ISBN: 975-19-3958-5

This paper mentions that even in the very first years of conquest the Ottoman Empire had to have social interactions with non-muslim communities and gave them some privileges. Then it is emphasized that different groups which defined themselves as religious entities were not considered indisputably as "millet"s by the Ottoman Empire, likewise all classical imperial orders. It contains neat and quite illuminative information about the Ottoman millet system and asserts that sovereigns of classical empires feel themselves tradition-bound and try to avoid breaking present order. It concludes by emphasizing that the Ottoman millet system never tolerated transitions among different groups except for 'conversion' and that the existence of subjects of various religions was protected due to Islamic traditions but in this system equality of the people and assimilation is out of the question.

بينت المحاضرة أن المسلمين في الأعوام الأولى من الفتح كانوا مضطرين لتكوين علاقات مع الملل غير الإسلامية بل وإعطائهم بعض الامتيازات. والدولة العثمانية شأنها شأن الإمبراطوريات الكلاسيكية بنت لنفسها منظومة عقائدية خاصة بها. واحتوت المحاضرة على معلومات مفصلة حول نظام الملل عند العثمانيين مشيرة إلى أن الأشخاص الذين أداروا الامبراطوريات الكلاسيكية حاولوا قدر الإمكان ربط أنفسهم بجذورهم دون إفساد الموازين التي كانت قائمة قبلهم. ويؤكد صاحب هذه الورقة أن نظام الملل في الدول العثمانية لم يقابل بغير الإعجاب من قبل الملل غير الإسلامية، وأنه كان بإمكان الملل الأخرى أن تحافظ على نفسها بفضل القيم الإسلامية التي كانت سائدة. وفي الأخير تختتم المحاضرة برأي مفاده أن نظام الملل هذا لم يكن يطرح مشكلة اسمها الاندماج.

OSMANLI MİLLET SİSTEMİ

Osmanlı millet sistemi çok enteresan, çok özgün bir sistemdir. Suigeneris bir sistemdir. Suigeneris olduğu ölçüde de bütün klasik imparatorluklarda rastlanan bir sistemdir. Burada ayrımları yapmak gerekir. XIX. yüzyıldaki durumu nedir? XVIII ve XVII'deki durumu nedir? Klasik dönemimizde yani büyük hükümdarımız II. Mehmed'in kurduğu sistem itibarıyla Osmanlı millet sistemini ele aldığımızda bazı detayları ve anahatları değerlendirmemiz gerekir.

Herşeyden evvel literatürde Profesör Halil İnalcık'ın işaret ettiği gibi istimalet sistemi ile Osmanlı İmparatorluğu daha fütihat zamanında gayrimüslüm milletlerle temas etmeyi onlara bazı imtiyazlar vermeyi ve bu imtiyazlar çerçevesinde adeta zımnî bir politik sözleşme yapmayı esas edinmiştir. Bu birinci esastır.

İkincisi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün klasik imparatorluklar gibi kendisini bir inanç gurubu olarak açıklayan herkesi istisnasız ve münakaşasız bir millet grubu olarak kabul etmeyi öngörmemektedir. Bu çok yanlıştır. Yani birisi çıkacak bizim böyle bir görüşümüz var diyecek Amerikan anayasasında. Bugün de olduğu gibi biz böyle bir inanç grubuyuz denecek kabul edilecek. Böyle bir şey yoktur. Bizim memleketimizde çokça tekrarlanan Amerika gibi bir millet sistemidir. İşte herkes kendisini independant, bağımsız olarak açıklar. O bir millet olarak teşkilatlandırılır. Böyle bir şey yoktur Osmanlı Devleti'nde. Niçin yoktur? Çünkü Osmanlı İmparatorluğu bir miras devralmıştır. Bu miras tarihidir. Yani arkasında İran vardır. Moğol İmparatorluğu vardır. İslam İmparatorluğu vardır. Kendi Türk devlet geleneği vardır. Askerî geleneği vardır. Bir miras devralmıştır. Coğrafidir. Üzerinde bulunduğu topraklarda yani I. ve II. Roma'da; Pagan Roma'da ve Hristiyan Roma'da geçer sistemler vardır. Bunlarla kendini bağlı hissetmektedir.

Binaenaleyh işte Mormonlar geldi. Kendini millet olarak açıklayalım. Bu tür bir constitution, freedom, anayasal özgürlük yoktur. Her iki taraf için de yoktur. Hem idare eden için hem idare edilen için. Çünkü bu bir klasik imparatorluktur. Klasik imparatorlukları yöneten insanların anane ile kendilerini sıkı sıkıya bağlı hissedecekleri ve mevcut dengeleri bozmaktan kaçınacakları çok açıktır. Bunun örnekleri XIX. yüzyılda mesela Bulgaristan kilisesinin içindeki ihtilaf. Fenerlilerle olan kavga. Gene Ermeni etnik grubu içindeki ihtilaf, kilise ihtilafları. Protestanlığın çıkışı ve ona karşı devletin vaziyet alışı. Gene bazı yeni dinî özlemler, teşkilatlanmalar hiç de o kadar büyük bir freedom, inanç, hürriyet ifadesiyle teşkilatlandırılmamıştır. Çünkü bu balansı, dengeyi bozar.

İkincisi en önemli unsur; millet teşkilatında Müslümanlığa geçiş. İhtida hâfisinde gruptan gruba geçişler hiçbir zaman hoş karşılanmaz. Olmamış mıdır? Olmuştur ama bu bir istisnadır. Kural Katoliklerin Ortodoks olmaması, Ortodoksların Katolik olmaması, Yahudilerin kitleler halinde Katolik yahut Ortodoks dinine geçmemesidir. Böyle bir şey

hiçbir zaman hoş karşılanmaz ve cemaatler de hoş karşılamadıkları için devlet onlara kolluk kuvveti olarak sahip çıkmak durumundadır. Mesela XIX. yüzyılda Protestanlık yayılıyor. Özellikle bir takım Ermeniler, Ermeni cemaati Ortodoks dediğimiz Süryani kadim cemaati bu propoganda karşısında çok trajik, kırılğan, çok hassastır. Temayülü din değiştirme yönündedir, mezhep değiştirmek yönündedir. Bunu Ermeni patriği, Rum patriği, Süryaniler istemediği kadar Babıali de istemez. Yani Babıali'nin yeni eğilimleri, yeni teşkilatları kabul edişleri maalesef çok ağır baskılar, çok ağır politik konsesyonları kabul etmek durumunda sözkonusu olur. Yani İngiltere Devlet-i fahimânesi ile ilişkilerimizi çok iyi tutmak zorunda olduğumuz için ve Lord Stratford Canning İngilizlerin kudretli büyükelçisi hakikaten kudretli olduğu için Protestanlığı bağımsız bir millet grubu, bağımsız bir teşkilatlanma olarak kabul etmek zorundayız. Yoksa o noktaya gelene kadar hem Rum patriği, hem Ermeni patriği hem de Babıali son derece şedid davranmıştır. Bu gelişmeyi önlemeye çalışmıştır. Bunun esaslarını ortaya koymak lazımdır.

Millet bildiğiniz gibi Aramca bir kelimedir ve İbranice'ye geçmiş, oradan Arapça'ya geçmiştir. Tanrı'nın keliması, kelim etrafında kendisini derleyip toplayan bir cemaati ifade etmektedir. Bir etnisiteye, dile ve coğrafyaya dayanan bir suigeneris duruma, özgünlüğe, nev-i şahsına münhasırlığa değil doğrudan doğruya inanca dayanır. Bu yüzden de Ermenice konuşan insanlar ki XIX. asırda üç millet halinde karşımıza çıkmaktadırlar. Şimdi bunu bugünün tarihçisinin dediği gibi hayır efendim, amma da sunî bölünme diyemezsiniz. Çünkü bunun kültürel realiteye de dayanan yanları vardır. Ermeni katolikler çok açık bir şekilde bizim yaşımızdaki insanların çocukluğunda bile ifade ettikleri üzere efendim, biz Ermeni değiliz Katoliğiz derler. Çok açık bir şeydir bu. Yani Osmanlı istatistiklerinde resmî statüsünde Katolik milleti diye yazar ve onlar Katoliktir. Bunun ayrı bir kültürel yaşam biçimi, kalıbı vardır. Her ne kadar Ermeni olsalar ve Ermenice konuşsalar da.

Bunun çok tipik timsali XIX. yüzyılın kudretli Patrik Ormanyan'ıdır. Ormanyan bir Katolik olarak doğmuştur. Bir Katolik rahiptir. Fakat IX. Pius'un infallibility politikası ve büyük kavgadan sonra Roma Kilisesi'ni terkedenlerden biri olarak eski dinine aslî Ermeni dinine dönmüş bilgisi, kültürü ve zekası dolayısıyla çok çabuk yükselmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kudretli patriği olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yani İstanbul'un Ermeni Patriği olmak demek etnarh olmak demektir. Burada Yunanca bir çeviri yapılıyor. Etnarhon o yanlıştır. Yani hem yardım eden müesseseyi anlamamız için hem de yanlış bir müesseseyi anlamamamıza yardım eder. Onun için Osmanlı terimlerini gözden geçirirken daimi surette ecnebilerin kullandığı terminolojiyi check etmek, gözden geçirmek zorundayız.

Osmanlı Ermenilerinin ve bugünkü Türkiye Ermenilerinin İstanbul'daki patriği bu milletin lideridir. Geçmiş asırlarda idarî ve kültürel, adlî ve maarife yönelik selahiyet yetkileri ve vazifeleri de vardır. Osmanlı kuvvetleri onun emrindedir. Bunu en iyi ifade edecek paradigma, örnek yani, bizzat Hz. İsa'nın muhakemesidir. Kudüs'teki, Roma konsülü

Platus hiçbir şekilde Hz. İsa'yı suçlu görmez ve idam etmek, cezalandırmak niyetinde de değildir. Ama Sanhedrin Yahudi Cemaati onun kâfir olduğunu, Yahudi şeriatini ihlâl ettiğini ve cezalandırılmasını istiyor. O takdirde Platus buna uymak zorundadır.

Sabatay Sevi'nin ne yaptığı Osmanlı otoritelerini fazla ilgilendirmez. Onun şer'î meselelerine de fazla kulak vermezler. Ama Osmanlı hahambaşıları, bir eyaletteki baş hahamlar, adamın zındık olduğunu, sahtekâr olduğunu, alemleri ifsat ettiğini, cezalandırılması gerektiğini söyledikleri an kolluk görevi icra edilmek durumunda kalmıştır. Yalnız bizimkiler Platus'dan daha akıllı, daha kurnaz oldukları için işi başka bir şekilde hal yoluna bağlamışlardır ve mesele birkaç asır örtülmüş, tarihin eritmesine, drenajına terk edilmiştir. Bundan ibarettir.

Burada(deşifre edilemedi) ortaya çıkmaktadır. Nereden biz buraya geliyoruz? Bir arkamızdaki askerî gelenekten geliyoruz. Bizim için muhtelif dinlerdeki teba'aların varlıklarına tahammül edilir. Bu çok açık bir şeydir. Nereden buraya geliyoruz. İslamî gelenekten geliyoruz. Hepimizin bildiği gibi farzdır kitap ehline sahip çıkmak, onları korumak. Nereden buraya geliyoruz? Yaşadığımız coğrafyadaki Roma geleneği bizi rahatsız etmiyor. Birlikte gidiyoruz. Bu böyle gidiyor. Bunun da kendine göre sıkı esasları vardır. Bu 1789'un laisizm prensipleriyle bağdaşan bir şey değildir. Yer yer onun ötesindedir. Çünkü bir devrimci deklarasyonun gereği değildir. Binlerce yıllık bir ananın gereğidir. İkincisi 1789 ile gelen sistem çok çabuk çatlamıştır. Yani Avrupa'da Yahudilerin eşit vatandaşlık haklarını ilk teslim eden Fransa, maalesef aradan yüz sene geçmemiştir ki "Action Fransez" gibi bölücü, yıkıcı, şedid bir hareketle ortalığın birbirine göçtüğünü görmüştür.

Eşitliğe ve asimilasyona inanan Yahudiler bile onların başında Theodor Herzl bu işin yürümeyeceğini bu yüzden bir(deşifre edilemedi) kurulması gerektiğine iman etmişlerdir ve Siyonist hareket kuvvetlenmiştir. Bu sistemin içerisinde millet sisteminin içinde ne 1789 deklarasyonu çıkar ne de Action Fransez hareketi. Bunun böyle olduğunun bilinmesi gerekir. Millet sisteminin içinde vatandaşların eşitliği, asimilasyonu veya uzlaşması gibi bir problem yoktur. Çünkü orada zaten vatandaşların eşitliği, uzlaşması gibi bir problem halledilmiş değildir. Hep o temennî devam eder. Zaman zaman aman ne güzel ne tatlı oluyor dersiniz. Ya 1933'teki Almanya ortaya çıkar ya 1880'lerdeki Action Fransez ortaya çıkar daha hafifi ile veya bugünkü Paris banliyöleri ortaya çıkar. Yani bunlar çok temennilerin hayatın zorlukları içerisinde yola konmasıdır.

Millet sisteminde böyle bir yatay eşitlik söz konusu değildir. Millet sisteminde herkes kendi kompartımanının içinde kalır. Rum, Rum Ortodoksisinin içinde ve Ermeni, Ermeniliğin içinde kalır. O dinlere, mezheplere göre olan ayrılıklar kültürel olarak da devam eder. Yani Ermeni Katolikler ile Ormanyan'ın olduğu gibi, Ermeni Ortodoksların yaşamı birleşmez. Patrik o derece Katolik kültürünün içindedir ki o mahallede oturmuyor bile. Akşam mahalleyi terk ediyor ve Beyoğlu'nda Katolik mahallesine dönüyor. Çünkü o

mahalle onu rahatsız ediyor, bu belli bir şey. Bu kompartımanın içinde herkes ona göre yükselir ve devletteki reprezentasyon da o esaslara göre olur. Bu son derece önemli bir şeydir. Bu yüzden modern bir kurum olan kitlesel temsil kurumu parlamento bile yani 1293 Kanûn-ı Esâsî'sine göre teşkil edilen Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Osmanlı Ayân Senatosu bile bu esaslara göre teşekkül eder ister istemez.

Üçte bir nispetinde gayrimüslim mebusan bahsediyoruz. Böyle bir şey o devirde tasavvur bile edilemez. Ne İngiltere'nin, ne Fransa'nın ne Avusturya-Macaristan'ın ne de Rusya'nın parlamentolarında öyle bir temsil söz konusudur. Yoktur ki Avusturya-Macaristan ve Rusya parlamentoları öbür ikisine göre çok daha fazla santralist imparatorlukların geçişgenliği, saçaklanması sistem içindedir. Yani mesela Rusya İmparatorluğu'nda colonia lafı kullanılmaz. Sadece Gubernialardır onlar. Gubernialardaki insanlar sınıf esasına göre Rusya'da da orada da teşkilatlanır. Yani insanlar değişik teşkilatlar içindedir. Onların içinde kimin dininin ne olduğu fazla rol oynamaz. Burası açıktır. Rusya ordusunda bir sürü Müslüman general vardır. Albay vardır. Hatta çarın çok sevdiği üniformalardan biri Kırım süvari alaylarının üniformasıdır. Yazlığa geldiği zaman mutlaka onu giyer. Bu çok enteresan bir şey ama burada bile üçte bir nispetinde Yahudi yok, Müslüman yok böyle bir şey. Belirli memuriyetler kapalı. Hiçbir zaman bir büyükelçisi olmaz Rusya'nın Müslümanlardan veya Yahudilerden. Mümkün değildir bu. Hiçbir zaman Avusturya İmparatorluğu'nun Müslüman bir bakanı olmaz. Müslüman askeri olur. Çünkü Boşnaklar iyi savaşır. Ama Boşnaklar'dan bakan olmaz. Çok açık bir şeydir bu. Vali yapılmaz. Hiçbir yere gidip de siz bir Boşnak vali yollayamazsınız. Valiyi bırak çoğu zaman yüksek bir memur bile gönderemezsiniz.

Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nun Abdülhamid zamanında, ki hükümdar aynı zamanda halifedir; bir kitleyi temsil etmektedir. Vakıa halife ruhanî bir lider değildir ama XIX. yüzyılda mahiyet değişmiştir. Artık neredeyse böyle bir temsil kapasitesi kazanmıştır. Yani teorinin dışına çıkmaktadır. Burada bile Rumeli eyaletlerine bakıyorsun Süryani başsavcı görüyorsun, Ermeni ağır ceza hakimi görüyorsun. Yani Ermeni'nin bulunmadığı yer hani eşitlik için konu dense bile dolayısıyla bu millet sistemi dikeyine kompartımanlar esasıyla imparatorluğun modernleşmesinde bile yürürlüğe girmiştir. Bunun dışında çok önemli bir unsur daha vardır. Millet sistemi kompartımanların şahsî alandaki hukukunun tatbikine imkan vermektedir. Bu yüzdendir ki Bizans'ın miras, aile vs. hukukundaki konuları Türkiye'de de kullanılmaya, tatbik devam edildiği için Roma hukukunun bu son dönemine Turkokratia, Türk idaresi dönemi denmekte ve incelemeler o şekilde yapılmaktadır.

Yine aynı şekilde eğitim kurumları aynı şekilde tamamıyla müstakil olarak devam etmektedir. Bu müstakil eğitim kurumu millet sisteminin bir gereğidir. Ne zaman bu değişmeye başlamaktadır? Yavaş yavaş XIX. yüzyılda anladık sizin okulunuz var ama Türk dilini, Türk dinini, Türk coğrafyasını Osmanlı coğrafyasını tatbik edeceksiniz, öğreteceksiniz denmektedir. Bu çok önemli bir gelişmedir ve etnik bilinçlerine belki

öbürleri kadar sahip olmayan Yahudi cemaati bu konuda bir gömlek daha ileridirler. Bu eğitime çok dikkat edip, yoğunluğuna önem vermektedirler. XIX. yüzyıl her şeye rağmen etnik uyanış dolayısıyla millet sisteminin Müslümanlar dolayısıyla ve Müslümanlar karşısında değil fakat daha çok Hristiyanların birbiri içinde yıkıldığı bir sistemdir. Dolayısıyla da Fener Rum Patrikhanesi erimeye başlamaktadır. İlk kopan da, çok enteresan, Yunanlıların asıl vatanıdır. 1831 Atina'da Yunan Patriarkası otonom bir kilise olarak teşkilatlanmaktadır. Patrikhane için kara bir gündür bu tarih. Şurası çok açıktır; bazı şeyleri çok ezbere söylüyoruz. Yunan ayaklanmasında Fener Rum Patrikhanesi'nin aktif bir rolü yoktur. Çünkü Fener milliyetçiliği değil ekümenik bir imparatorluğu temsil eder ve onu ister. Elbetteki Müslüman Türkleri belki hazzetmez, elbetteki Müslüman bir padişah Vasillious istemez. Fakat imparatorluğun millî ayaklanmalar ve millî küçük kiliselerle parçalanmasını hiç mi hiç istemez. Bu çok önemli bir vasıftır ve bu özellik bu gün de devam etmektedir. Yani Fener'deki kilise için mühim olan esas, bütün Ortodoks camianın birliğidir. Yoksa millî parçalanmalar otosefal kiliselerin ortaya çıkması değildir. Bu çok önemli bir şeydir.

Diğer millet içinde Musevîler ruhanî bir teşkilatları olmadığı için Müslümanlar gibi başka bir yolda gitmektedirler. Onların da millet teşkilatının etnik bir millete dönüşümünde başlıca yardımcıları İttihat ve Terakki'nin santralizmi olmuştur. İlk defadır ki Osmanlı Tarihi'nde Haim Nahom Abdülhamid'in hahambaşısı Moşe Levi istifa ettikten sonra İttihatçıların kudretli hahambaşısı olarak iktidara gelmekte bu titr ile ve bu faaliyetle işini yürütmektedir. Ama açık söyleyeyim Siyonist bir hahambaşısıdır. Bu çok önemlidir. Zannediyorum esas hakları itibarı ile millet teşkilatı özgün bir sistemdir ve imparatorluğun XIX. yüzyıldaki tahammülü içinde ortadan kalkmaktadır. Bu kalkışta 1923 Lozan Antlaşması'ndan sonra bir başka safhaya inkılâb etmektedir. Her şey gibi o da bir İrlanda yılanıdır. Zamanın aşılmasıyla ortadan kalkar ama tesirleri kalır. Yeniden ihdası ise mümkün değildir.